

Claudio Magris

HABSBURŠKI MIT

u austrijskoj modernoj književnosti

S talijanskoga prevela

Ita Kovač

Zagreb, 2020.

disput

SADRŽAJ

Predgovor 1996. Trideset godina poslije	7
Uvod	15
I. Geneza habsburškog mita	
1. Porijeklo mita i njegova politička funkcija	27
2. Doba Marije Terezije i Franje Josipa i njegova kultura	32
3. Proces mitizacije u pučkoj komediji	36
II. Doba bidermajera	
1. Bidermajer u Austriji	45
2. Legitimistička književnost	47
3. Polemika protiv "Systema"	57
4. Njemački pisci u Austriji	65
5. Bečka komedija, između satire i prepuštanja	68
6. Ferdinand Raimund	77
7. Johann Nestroy	80
8. Epilog	85
III. Franz Grillparzer, red i vrijeme	
1. Četrdeset osma i austrijski pisci	89
2. Grillparzer	94
3. "König Ottokars Glück und Ende"	98
4. "Ein treuer Diener seines Herrn" (1828)	102
5. "Der arme Spielmann"	105
6. "In deinem Lager ist Österreich"	108

7. "Libussa"	111
8. "Ein Bruderzwist in Habsburg"	116
9. Posljednje godine	120
IV. Habsburška zavičajna književnost	
1. Adalbert Stifter	127
2. "Der Nachsommer" (1857)	135
3. "Witiko" (1867)	138
4. Marie von Ebner-Eschenbach	140
5. Na istočnim granicama	144
6. Peter Rosegger	149
V. <i>Finis Austriae</i>	
1. Na lijepom plavom Dunavu	155
2. Agonija jedne civilizacije	160
3. Kultura fragmenta	168
4. Ferdinand von Saar i dostojanstvo kraja	174
5. Arthur Schnitzler	182
6. Hugo von Hofmannsthal	192
7. Karl Kraus i habsburška apokalipsa	207
VI. Jučerašnji svijet, današnji mit	
1. Habsburški mit nakon Velikog rata	213
2. Minorna književnost	216
3. Habsburška metafizika	221
4. Joseph Roth	224
5. Franz Werfel i Stefan Zweig	231
6. Habsburško europejstvo: Franz Theodor Csokor i Friedrich Schreyvogel	236
7. Vjerska sociologija Roberta Musila	240
8. Heimito von Doderer i Gregor von Rezzori	253
Kazalo imena	263
Nikola Petković: Ovdje izvire Magris: <i>Habsburški mit</i> kao prolegomena za svako buduće pisanje	271

Uvod

Austrougarsko carstvo raspalo se 1918. No intelektualcima i pjesnicima te civilizacije, koji su iznenada vidjeli urušenim vlastito društvo i zajedno s njim i temelje vlastita života i kulture, austrijskim piscima koji su se zatekli bačenima u jedno novo političko ozračje čijim zahtjevima njihova naobrazba nije mogla odgovarati, stara habsburška Austrija izgledala je, i ponekad još uvijek izgleda, kao sretno i skladno doba, kao uređena i bajkovita Mitteleuropa u kojoj kao da vrijeme nije protjecalo tako brzo i s tolikom željom da se zaborave jučerašnja zbivanja i osjećaji. U njihovu je sjećanju ona tako bila “zlatno doba sigurnosti. Sve je u našoj gotovo tisućljetnoj monarhiji izgledalo kao sazdana za vječnost, a sama država doimala se poput jamca te trajnosti. [...] Svatko je znao koliko ima, ili koliko mu pripada, što je dopušteno a što zabranjeno: sve je imalo neku svoju normu, neku preciznu težinu i mjeru”.¹ U zrcalu koje izobličava uspomene Austro-Ugarska se uobličavala kao “stara država kojom je vladao prastari car, a njome upravljali stari ministri, država koja se, bez ikakvih ambicija, jedino nadala da se suzbijanjem svih korjenitih promjena u europskom prostoru može održati na životu”.² Tog se doba svakako nitko nije sjećao kao “stoljeća strasti”: ljudi su “koračali polako, govorili odmjereno i u razgovoru gladili svoje njegovane, često već prvim sjedinama prošarane brade”.³

Žaljenje za postojanim i sigurnim svijetom, usidrenim u starim i čvrstim vrijednostima, u prisjećanju se miješalo s nostalgijom sjećanjâ iz djetinjstva, s mirisima i bojama preko kojih se to ozračje neizbrisivo usjeklo u pamćenje: “Ni danas još ne mogu zaboraviti onaj ustajali vonj natrulosti koji je vladao u toj zgradi kao

¹ S. Zweig, *Die Welt von Gestern* (djelo pisano 1940-1941); tal. prijevod L. Mazzuchetti, *Il mondo di ieri*, Milano, 1954, str. 15. [Usp. hrv. izd.: *Jučerašnji svijet*, prijevod Mary Melichar, Antibarbarus, Zagreb, 1999, str. 13.]

² *Ibid.*, str. 47 [37-38].

³ *Ibid.*, str. 39 [31].

i u svim austrijskim službenim prostorijama i koji smo zvali 'erarskim' vonjem."⁴ A u moralnoj konfuziji nove Europe ljudi su se, s naivnim prepuštanjem ili s ironičnom nježnošću, prisjećali kako se tada, u doba monarhije, još vjerovalo u građansku pristojnost i poštovanost: "Danas su pojmovi staleške i obiteljske časti [...] preostaci nevjerodostojnih i djetinjastih legendi, kako se to nama katkad čini. No onomad bi jednog austrijskog kotarskog načelnika [...] manje potresla vijest o na-prasnoj smrti jedinoga djeteta negoli o nekoj čak i samo prividnoj nečasnosti toga jedinog djeteta."⁵

Tako su se Joseph Roth i Stefan Zweig prisjećali svojega jučerašnjeg svijeta, po-harana olujama toliko većim od njega; svijeta kojem je sam Zweig priznavao bespo-moćnu sporost i licemjernu mediokritetnost, ali koji je u sjećanju postajao idealnom domovinom, tako nepomičnom i ostarjelom, no koja je sačuvala danas nevjerovatne vrline, dostojanstvenu pristojnost i ispravnost, pedantno poštovanje i udoban mir, prolaznu i razornu radost življenja. Taj proces fantastične i poetske transfiguracije iščezla dunavskog društva dobrim je dijelom svojstven austrijskoj književnosti koja se pojavila nakon apokalipse 1918.

Od Zweiga do Werfela, od Rotha do Csokora, od Musila do Doderera, mno-gi su se pisci eksplicitno ili implicitno prisjećali atmosfere i karakteristika dunavske civilizacije. Nije riječ o nekom ekstrinzičnom tematskom afinitetu koji bi određene autore povezivao prema nekom izvanjskom kriteriju i zasnivao se na zajedničkim motivima i sadržajima njihovih djela, nego o vrlo određenom kulturnom humusu koji se odaje u načinu izražavanja i u posebnom, pjesnički nadahnutom tonu. Ljud-skost i misao tih pisaca, mnoge njihove reakcije na konkretne životne probleme i nijanse njihova senzibiliteta uvjetovane su bremenom tradicije kojeg se teško mogu osloboditi, i posebice dvojakim stanjem nestabilnosti i nezadovoljstva sadašnje po-vijesne realnosti te posljedičnim uzmicanjem, nemogućim povratkom u onu stvar-nost i one osjećaje jednog svijeta koji je uništila povijest.

Ti ljudi koji su se formirali u Austrijskom Carstvu, Ugarskom i Češkom Kra-ljevstvu i tako dalje, kako je zvučala "Velika titula" Franje Josipa, osvrnuli su se, u godinama svoje zrelosti, na ono jučer koje su osjećali polazišnom točkom svoje ljud-ske i umjetničke osobnosti. Nostalgija ili ironija, dorečen opis ili neuhvatljiva du-hovna pozadina karakteriziraju prisjećanja na "Kakaniju"⁶ kako ju je nazvao Musil; i usprkos svim razlikama u temperamentu i možda i oprečnim kutovima iz kojih se promatrao i iznova doživljavao taj svijet, on ima karakterističnu fizionomiju. Fizio-

⁴ *Ibid.*, str. 44 [36].

⁵ J. Roth, *Radetzky marsch*, 1932; sada Hamburg, 1958, str. 197. [Hrv. izd.: *Radetzky marš*, prijevod Milan Soklić, Fraktura, Zaprešić, 2014, str. 255-256.]

⁶ "Ka und Ka": "Carsko i Kraljevsko" (R. Musil, *Der Mann ohne Eigenschaften*, sv. I, 1931; tal. prijevod A. Rho, *Luomo senza qualità*, sv. I, Torino, 1957, str. 34). [Hrv. izd.: *Čovjek bez osobina*, prijevod Andy Jelčić, Fraktura, sv. I, Zaprešić, 2008, str. 38.]

nomiju koju je teško dokučiti u potpunosti, jer riječ je više o nekom melodičnom *Stimmungu* nego o jasnoj predodžbi, što je i logično s obzirom na naglašeno subjektivan, lirski, mitološki ton s kojim su se ti pisci, od Werfela do Rotha, suočavali s nestankom austrougarskog društva. Njihovo pjesničko iskustvo polazi od te komplicirane veze s prošlošću, od tog mita imanentna njihovu sjećanju i njihovoj mašti ili, bolje rečeno, njihovoj kulturi.

Izraz mit, koji već sam po sebi ukazuje na neku preinaku i deformiranje stvarnosti koji proizlaze iz želje da se iz nje izvuče neka njezina zamišljena esencijalna istina, neki njezin pretpostavljeni metapovijesni nukleus koji će rezimirati njezino najdublje značenje, u ovom slučaju dobiva posebno značenje. Habsburški mit, naime, nije tek običan proces transfiguracije stvarnog, svojstven svakoj pjesničkoj aktivnosti, nego posvemašnja zamjena jedne društveno-povijesne realnosti drugom, fiktivnom i iluzornom, sublimacija jednog konkretnog društva u slikovitom, sigurnom i uređenom svijetu bajke. Samo se po sebi razumije da ta mitizacija nije neka apstraktna maštarija, i da je stoga u stanju dokučiti određene stvarne aspekte habsburške civilizacije, i to dokučiti ih s osobito istančanom pronicavošću. I jednako se tako samo po sebi razumije da se nisu svi pisci ograničili na površnu "laudatio" starih dobrih austrijskih vremena: ironija jednog Musila bespoštedno je, štoviše, skresala auličku i uglednu patinu koja je kao neka beskorisna prašina prekrivala sutton franjojosipovskog doba. Ali i najsurovija Musilova analiza i razočarani Doderevov humor ostali su u izvjesnom smislu unutar određenog svjetonazora i zatočenici, iako prkosni kritičari, tog bajkovitog i bolnog izobličavanja dunavskog svijeta, tog sugestivnog otuđenja koje je više od stoljeća bilo istinsko sredstvo moći i najvredniji duhovni oslonac Habsburškog Carstva.

Jer mitizacija habsburškog svijeta, koju susrećemo na stranicama napisanima nakon njegova raspada, nije tek obična evokacija prošlosti, nego se upisuje u dugu tradiciju, u povijesni proces deformiranja austrougarske realnosti: proces čiju posljednju fazu, posljednje i najegzemplarnije poglavlje predstavljaju suvremeni pisci, s obzirom na to da opisivanje tog društva nakon njegove smrti naglašava karakter eskapizma i bijega od stvarnosti kojim se uvijek odlikovalo viđenje svega austrijskog, habsburški mit. Bilo je to prije svega jedno mudro, vrlo učinkovito sredstvo razborita političkog otuđenja, napor da se sve anakroničnijem i sve manje mogućem državnom ustroju pronađu razlozi postojanja i time odvrti pozornost od konkretne percepcije stvarnosti. Naravno, taj patetični napor, proizišao iz iskrene i pasionirane privrženosti vrijednostima koje se željelo braniti, nije ostao na planu neke općenite političke propagande, nego se spuštao i na plan svakodnevnih osjećaja i vrijednosti, načina života. Tako se habsburški "sustav" preveo u skup navika i ideala, ne samo političkih nego i osobnih, u osobitom duhovnom ozračju. Velik dio austrijske književnosti posljednjeg stoljeća habsburške povijesti rođen je u takvoj klimi, a dubok ljudski naboj koji je prožimao taj pokušaj nemogućeg očuvanja često se obražavao u stranice dirljive ljudskosti i živa pjesništva. Habsburški mit dosegnuo

je visoku sposobnost širenja i prodiranja, prožeo svijesti i senzibilitete i uspio proturječnu austrijsku realnost gotovo u potpunosti transformirati u miran i siguran svijet. Takvim ga se, naime, sjećaju pisci koji su preživjeli njegovu propast, zaljubljeni u tu nepomičnu epohu u kojoj se, kad bi se događaji zaredali i osjećala se potreba za mirom, moglo “izaći iz vlaka koji juri u duhu vremena, presjesti na običan vlak obične željeznice i vratiti se u domovinu”.⁷ I doista, neki osjećaj izgubljenosti zbog uništene čvrste sigurnosti i izgubljene hijerarhije vrijednosti osjeća se na stranicama suvremenih evokatora Kakanije, čiji raspad kao da je isprevrtao njihove živote i njihove osjećaje: “Onih dana, prije Velikoga rata, [...] još uvijek nije bilo svejedno je li neki čovjek živ ili mrtav. Kad bi netko nestao iz zemaljskoga jata, na njegovo mjesto još uvijek nije smjesta stupao drugi kako bi mrtvoga poslao u zaborav, nego je ostajala praznina u kojoj je on nedostajao [...]. Svemu što je raslo trebalo je za rast mnogo vremena; a svemu što bi nestalo trebalo je mnogo vremena da bi se zaboravilo [...], pa se onomad živjelo od sjećanja kao što se danas živi od sposobnosti brzog i trajnog zaboravljanja.”⁸

Teme i motivi modernih evokacija carstva ne rađaju se, dakle, s njihovim modernim autorima, nego se nadovezuju na jednu posebnu tradiciju. Štoviše, kod suvremenih pisaca koji u svojim djelima prizivaju u život ozračje i humanost carsko-kraljevske monarhije stari aspekti mita postaju sve očitijima, razbistruju se i preciznije ocrtavaju, te se tako upravo u tim recentnijim djelima bolje može dokučiti dugotrajan napor carstva da prikrije i idealizira vlastitu egzistenciju. Ono što se prije patetično propovijedalo i što se miješalo s pravom stvarnošću habsburškog sustava sad se pojavljuje u jasnom i transparentnom licu mita, maštovite i sentimentalne projekcije, ponavljajući sad već samo u okvirima sjećanja i oživljavanja prošlosti one težnje i onu preobrazbu koje su se nekoć projicirale na posve drukčiju suvremenu realnost. Dezorijentirani u novom kaotičnom svijetu poniklom na ruševinama 1918, austrijski su se intelektualci čvrsto uhvatili te idealizirajuće i očaravajuće habsburške tradicije, prihvaćajući ili barem podnoseći otuđujuću mitizaciju povijesne realnosti koja je karakterizirala epohu Franje Josipa.

Za Franza Werfela, Židova kozmopolita i *Weltfreunda* [prijatelja svijeta],⁹ carstvo je izgledalo kao neka nadnacionalna država, neka uljuđena i skladna “Velika Švicarska”, slikovit i usložen mozaik koji je obuhvaćao “Tirolske Alpe, salckamer-gutska jezera, blage obzore Bohemije, divlje visoravni Krasa, bujne predjele Jadrana, bečke palače, salcburške crkve, praške kule¹⁰ [...] široke stepe Puszte [...] visoke pašnjake Karpata i dunavske ravnice, sa svim divotama riječnog bazena, s divljim

⁷ R. Musil, *op. cit.*, str. 36 [40].

⁸ J. Roth, *op. cit.*, str. 83-84 [108].

⁹ Naslov jedne od pjesničkih zbirki F. Werfela iz 1911.

¹⁰ F. Werfel, *Aus der Dämmerung einer Welt*, 1936; tal. prijevod C. Baseggio, Milano, 1950, str. 13.

livadama prepunim ptica i velikim nastanjenim otocima njegova pritoka Tise”.¹¹ Premda je to vrlo sugestivni zapis, pun miteuropskog šarma, zapis koji evociranje carstva uvijek prati nekom vrstom slavenskog mirisa, mnogo je važnije političko-vjersko značenje što ga je Werfel pridavao habsburškom sklopu. Carstvo mu se činilo vladavinom zasnovanom “u znaku jedne više ideje”, i ideološki ga je suprotstavljao “nacionalnim državama (koje) su u svojoj najdubljoj biti demonske zajednice; kao sve što je demonsko i idolatrijsko, potencijalno su ‘dinamične’, mogu ugroziti i biti ugrožene”.¹² Nadnacionalni ideal, koji se iskazivao već na pokroviteljskom i krutom početku proglašâ Franje Josipa *Meine Völker*, bio je ideološki temelj dunavske monarhije, njezin duhovni i propagandistički oslonac u borbi protiv modernog buđenja nacionalnih sila, bio je, ukratko, oružje habsburške borbe protiv povijesti. Za Werfela, koji je pisao u Europi već uzdrmanoju nacizmom, taj srednjovjekovni i feudalni univerzalizam pretvara se u modernu europsku civilizaciju, u skladno nadilaženje nacionalnih prijepora. Habsburško je Carstvo zahtijevalo da njegov podanik bude “ne samo Nijemac, Ruten, Poljak nego nešto više, nešto iznad”;¹³ zahtijevalo je “istinski *sacrificium nationis*”,¹⁴ “odricanje od ugodne afirmacije sebe samih, odricanje od uzbudljiva prepuštanja porivima vlastite krvi”¹⁵ te se čovjek tako “iz Nijemca ili Čeha [...] pretvarao u Austrijanca”.¹⁶

Razne se povijesne komponente stječu u tom mitu: njemačko-miteuropska funkcija Habsburškog Carstva, kulturnog kolonizatora istočne Europe (pomislamo samo da bez njega pisci poput Rilkea i Kafke ne bi pripadali njemačkoj književnosti), i iskrena, premda u biti nejasna želja za nadnacionalnom harmonijom. I Thomas Mann osjetio je šarm i značaj onoga što se dogodi “kad stari gospodin izrekne ‘Moji narodi’. Otada sam ponekad znao pomisliti da nasljednik i nasljedovatelj Svetog Rimskog Carstva Njemačke Narodnosti nije pruska Njemačka, nego Austrija.”¹⁷ No posebno se u Werfelovu veličanju osjeća ono staro političko otuđenje vjerskog tipa, paternalistički mit naroda suprotstavljen modernoj realnosti nacija rođenih iz Francuske revolucije. Tako je gospodin Von Trotta, slovenski barun porijeklom iz Sipolja, mislio da je “moglo biti mnogo naroda, ali ni u kom slučaju mnogo nacija. A povrhu toga, stizali su razni, jedva shvatljivi propisi i nalozi državnoga namjesništva koji su se ticali blažeg odnosa prema ‘nacionalnim manjinama’, jednoj od riječi koje

¹¹ *Ibid.*, str. 16.

¹² *Ibid.*, str. 14.

¹³ *Ibid.*, str. 19.

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ *Ibid.*

¹⁶ *Ibid.*, str. 19-20.

¹⁷ Th. Mann, *Verhältnis zu Wien*, 1926; *Gesammelte Werke in 12 Bänden*, priredio H. Bürgin, sv. XI, Oldenburg, 1960, str. 399.

je gospodin von Trotta svim srcem mrzio. Jer ‘nacionalne manjine’ bijahu za njegov pojam ništa drugo doli veće zajednice ‘revolucionarnih individua’.¹⁸

I jednako tako biva mitizirana obrana tih omiljenih nepostojanih vrijednosti. Kohezivni element carstva za Werfela je bio “mudra i grandiozna statičnost, koja se očitovala u maestralnoj vještini odgađanja rješenja, izbjegavanja sukoba i puštanja da se oni sami rasprše. Ta se statičnost u nepristojnom vokabularu Austrijanca definirala klasičnim konceptom *fortwursteln*¹⁹.”²⁰ Retrogradni se imobilizam, dakle, zadržava dubokim značenjem, izdiže se u znak neke više mudrosti: tako ograničenja i mane postaju prednosti i vrline. Spora bespomoćnost postaje grandiozna statičnost, pretvara se iz uzroka u lijek za nepostojanu političku situaciju, jer za Werfela ta inertnost proizlazi iz svjesnosti da je “svaki, i najmanji korak, bio korak u bezdan.”²¹ Nema sumnje da se, s obzirom na stanje stvari i strukturu habsburškog sustava, svako djelovanje moglo okrenuti protiv te ravnoteže, označiti početak raspada. Mitološki i iluzorni aspekt tih tvrdnji ne počiva, dakle, na nekakvu izvrtanju povijesne realnosti, nego na prihvaćanju negativnog stanja kao idealnog dobra, na zauzimanju stava bezuvjetna zagovornika takve situacije koji je nema želje mijenjati. I u tom smislu Werfelovo strastveno veličanje otkriva jednu objektivnu povijesnu činjenicu, postojanu obrambenu taktiku dunavske monarhije; jer njome se, kako je rekao Musil, doista upravljalo “smotreno, diskretno i vješto otupljujući svaku oštricu.”²² Iz takvih je okolnosti prirodno proizlazio cijeli jedan način života, obrambeni stav sazdan od suzdržanosti i odmjerivosti, miran životni ritam koji je stidljivo zatomljivao osjećaje i držao “neumoljivu distancu”;²³ i proizlazilo je iz njega “nadilaženje svakog osobnog svojstva”,²⁴ dobrohotan izgled “bliske nepristupačnosti”.²⁵

Odnosno: “U ovoj se zemlji – ponekad i do najviših stupnjeva strasti i njezinih posljedica – postupalo uvijek drugačije nego što se mislilo, a mislilo drugačije nego što se postupalo. [...] Mala nezgoda, kazali bi tamo [u Kakaniji], dok su drugdje ljudi mislili da se zbilje bogzna što; bila je to jedinstvena riječ [...] u čijem bi ozračju činjenice i udarci sudbine postajali lagani poput paperja i misli.”²⁶

A tako su se čuvali i provale sentimenta, kako bi ga zadržali što diskretnijim i autentičnijim u srcu i ne dopustili da on naruši metodičku strogost svakodnevnih

¹⁸ J. Roth, *op. cit.*, str. 170 [220].

¹⁹ Dosl. “gurati nekako, ići linijom manjeg otpora”.

²⁰ F. Werfel, *op. cit.*, str. 31.

²¹ *Ibid.*, str. 32.

²² *Ibid.*, str. 36.

²³ *Ibid.*, str. 28.

²⁴ *Ibid.*

²⁵ *Ibid.*, str. 26.

²⁶ R. Musil, *op. cit.*, str. 39 [43-44].

navika, i sputavali ga u nekoj vrsti birokratskog reda, kao kad se mladi Carl Joseph von Trotta, pitomac konjičke škole u Weisskirchenu u Moravskoj, vraćao kući za ljetne praznike. “Njegov je dolazak uvijek padao u nedjelju. Tako je htio njegov otac, gospodin kotarski načelnik Franz, barun od Trotte i Sipolja. Ljetni su praznici u internatu mogli počinjati bilo kojeg dana, kod kuće su morali započeti u subotu. [...] Točno deset minuta do devet sati, četvrt sata nakon prve mise, mladić je u nedjeljnoj odori stajao pred očevim vratima. Pet do devet Jacques je sišao niza stube u sivoj livreji i kazao: ‘Mladi gospodine, gospodin tata dolazi.’ Carl Joseph zategnuo je još jednom svoju odoru, namjestio opasač, uzeo kapu u ruku i stisnuo ruku uz bedro kako je propisano. Otac dođe, sin lupi potpeticama, udarac se razliježe kroz tihu, staru kuću. [...] Otac dakle kroči unutra, a Carl Joseph ga je slijedio [...]. ‘Udobno se smjesti!’ reče nakon kratke stanke kotarski načelnik. Tek sada Carl Joseph pride velikom naslonjaču od crvenog pliša i sjede nasuprot ocu, kruto povučenih koljena i s kapom i bijelim rukavicama na njima. Uske pruge sunčeva svjetla padale su kroz tanke proreze zelenih žaluzina na crveni sag. Jedna je muha zujala, zidni sat počeo je otkucavati. Nakon što devet zlatnih udaraca zamuknu, kotarski načelnik poče: ‘Kako je gospodin pukovnik Marek?’ – ‘Hvala, oče, dobro je!’ [...] ‘Pričaj dalje!’ [...] To je bio znak za početak opuštenijeg raspoloženja. Carl Joseph spusti kapu i rukavice na mali stalak, ustade i poče izlagati sve događaje posljednje godine. Stari je kimao. Odjednom reče: ‘Pa ti si već velik momak, sine moj! Već i mutiraš! Jesi li možda i zaljubljen?’ [...] Odjednom upita: ‘Što je to subordinacija?’ – ‘Subordinacija je obveza bezuvjetne poslušnosti’, deklamirao je Carl Joseph, ‘koju je svaki podređeni dužan ukazati svome pretpostavljenome i svaki niži...’ – ‘Stani!’ prekinu ga otac i popravi: ‘... kao i svaki niži višem’ [...]. Zvonilo je za dvanaest.”²⁷

Činovnički mentalitet prenosi se u sferu osjećaja i navika. Figura činovnika sažima esenciju carstva, njegove metode vladanja i njegove postojeće vrijednosti, političku panaceju protiv dinamičnog protjecanja vremena i autonomaških previranja. Osjećaj za red i hijerarhiju, averzija prema svakom titanizmu i odustajanje od svake aktivne preobrazbe stvari sublimirani su u liku činovnika koji se pojavljuje u cijeloj austrijskoj književnosti, od Grillparzera do Musila, i iskazuje se čak i u glasu gospodina Von Trotte, “službeničkom, sporom, pomalo nazalnom”.²⁸ Politički imobilizam koji je u temelju te figure ogleda se u ljudskim nijansama: u zreloj dobi, omiljenoj u austrijskoj književnosti, u metodičkoj i skrupuloznoj pedanteriji, u gotovo pobožnu žrtvovanju vlastite osobe formalnom redu. Omiljeni lik austrijske književnosti marljivi je vremešni službenik u kancelariji i u vlastitu životu, usredotočen na zaustavljanje divljih vjetrova spajalicama za uredske papire. Tako Dodererov Julius Zihal, činovnik u mirovini koji svoje penzionerske sate provodi promatrajući svake večeri

²⁷ J. Roth, *op. cit.*, str. 19-21 [23-25].

²⁸ *Ibid.*, str. 177 [229].

nekoliko žena koje se u kući preko puta razodijevaju, daje reda svom novom životu revno bilježeci: “Prozor I nasuprot, 10 sati, upamtiti kao dostojnu pažnje; na prozoru II nasuprot, oko 10:10: dostojna velike pažnje. Prozor III, dolje desno, u 10:15, d. v. p. (dostojna velike pažnje); prozor II, šumska vila, predivna, pravo na prioritet, otprilike u isto vrijeme. Prema provizornoj procjeni.”²⁹

S tom je birokratskom temom izravno povezan mit Franje Josipa, tako živ kod pisaca privrženih *k. u. k.* svijetu. Pregažen vremenom i svjestan skorog kraja, zatvoren u svojoj samoći poput starog hrasta izudarana godinama i gorčinama, car kao da za njih utjelovljuje herojsku *mediocritas*. Po Werfelovu mišljenju, on se posvetio “pragmatici službe [...] prisilivši sam sebe na neosobnost, red i propis”,³⁰ suprotstavio se ekshibicionističkom individualizmu onoga doba s odmjerenom suzdržanošću koja mu je prijčila “da prigodom neke umjetničke izložbe ili kazališne predstave iznese neki osobni sud. Tako je nastala fraza koju su često ismijavali humoristički listovi: ‘Bilo je vrlo lijepo. Bilo mi je veliko zadovoljstvo’”.³¹ U romanu Josepha Rotha portret Franje Josipa, hladnih, porculanski plavih očiju, gustih obrva i brade razdijeljene napola, ponavlja se kao opsesivan lajtmotiv, visi na zidovima očinske kuće, škole, crkve, kasarne i bordela, emanirajući neku slutnju dostojanstvene dekadencije, dok je car osobno beživotna figura, proročanska i tupa, pregažena vremenom, koja brka godine i događaje svoje duge vladavine i ne sjeća se je li mu onomad kod Solferina život spasio djed, otac ili unuk Von Trotta... Uostalom, samo je njegovo lice bilo simbol carstva, tisuću puta ponovljeno. “Ulice su bile preplavljene nebrojenim Franjo-Josipima. Posvuda se po kancelarijama vidjelo to blisko i nedodirljivo lice s bijelom, razdijeljenom bradom. Čak su i vratari na maestoznim ulazima u palače imali tu istu masku.”³²

Treći temeljni motiv mita, osim nadnacionalnog i birokratskog, senzualan je i strastven hedonizam. “Bilo je divno ovdje živjeti, u ovom gradu koji je [...] rado poklanjao sebe. [...] Jer Beč je bio, i to se zna, grad užitaka [...]. Ljudi toga grada, sladokusi u pitanjima kulinarstva, ljubitelji dobrog vina, hladnog, trpkog piva, biranih kolača i torti, imali su velike prohtjeve i u suptilnijim užicima. Glazba, ples, kazalište, druženje, ukusno i dopadljivo ponašanje, sve se to ovdje njegovalo kao posebna vrsta umjetnosti.”³³ To je mit valcera i životne radosti, prštave senzualnosti i bezbrižna užitka; dražesnih konobarica i vragolastih gospođa, veselih ljubavnih avantura. Grincinško vino, mirne kavane i nježne Mitzi iz *Bierstuben* [pivnica] čine lice blažene zemlje, slatkog i poganskog zemaljskog raja. Otmjene kurtizane iz stare praš-

²⁹ H. von Doderer, *Die erleuchteten Fenster oder die Menschwerdung des Amtsrates Julius Zihal*, 1950; tal. prijevod Clara Bovero, *Le finestre illuminate*, Torino, 1961, str. 48.

³⁰ F. Werfel, *op. cit.*, str. 24-25.

³¹ *Ibid.*, str. 24.

³² *Ibid.*, str. 27.

³³ S. Zweig, *op. cit.*, str. 28 [22-23].

ke javne kuće prenose nasmiješen hedonizam radosne i sretno epohe, a zatvaranje tog lokala za Werfela simbolizira kraj lijepog, profinjenog doba civilizacije. I taj mit o lijepom plavom Dunavu i *Wiener Blutu* [bečkoj krvi] proizišao je, vidjet ćemo, iz određene kulturne klime i zahvaljujući posebnim povijesno-društvenim razlozima. Čovjek iz doba tog prolaznog epikurejstva vjerovao je da je “vrijeme novac [...] nije se htio koristiti vremenom da bi zarađivao novac, nego zarađivati novac da bi se koristio vremenom. Jer u vremenu koje je imao za život krila su se sva dobra njegova siromaštva: gledati, slušati, mirisati, kušati, dodirivati, misliti, osjećati i voljeti.”³⁴ Senzualno otuđenje postaje tako omiljen i sretan simbol neke izgubljene radosti.

Tako se, dakle, austrougarski svijet profilira u pamćenju i predodžbama tih pisaca prognanika, koji su se nakon raspada 1918. zatekli bez domovine. Naravno, Habsburško se Carstvo u njihovim djelima ocrta u vrlo različitim aspektima, od Werfelova bezuvjetnog veličanja do ironije Roberta Musila koji kao da se, okrutan i prema sebi samom, zabavlja razbijajući njegovo jedinstvo i satirizirajući njegovu površnost.

Sjećanje koje je ostavilo staro carstvo doista je iznimno širokog dometa, i pomalja se vrlo očito i kod brojnih manjih pisaca, od Friedricha Schreyvogla do Felixa Brauna, od Ginzkeya do Mella, od Lernet-Holenije do Wildgansa. Bačeni u novu društvenu realnost, pjesnici i esejisti pokušali su razumjeti svoj dojučerašnji svijet i mitizirali su njegove karakteristike, od Andrianovih ogleđa do memoara Mirka Jelusicha. U malenoj poslijeratnoj Austriji nastojalo se, drugim riječima, vratiti sebi izgubljenu važnost i funkciju, i umjesto da se gleda u budućnost, gledalo se u habsburšku prošlost: veliki povjesničar kao što je Heinrich von Srbik u ravnoteži je i u miteulepsoj misiji Kakanije tražio model neke buduće Europe.³⁵

Današnji mit, dakle. Pa ipak, on nije rođen danas, kao sentimentalni bijeg u svijet kojeg više nema, nego se izravno nadovezuje na stoljetnu habsburšku tradiciju iskripljavanja stvarnosti. Njegovi su se motivi, premda ne tako precizno definirani, pojavili mnogo prije, u prvim godinama devetnaestog stoljeća, kad je carstvo još uvijek bilo velika sila, ali se već uputilo prema sutonu, i malo-pomalo bivali su sve naglašeniji kako se kraj bližio.

Naše istraživanje želi upravo vidjeti kako se stiglo do te posljednje faze mita, želi slijediti povijesnu parabolu njegovih tema i dokučiti političke i društvene razloge koji su bili u njihovu korijenu; propitati njegove odnose s konkretnom povijesnom realnošću i njegovo odstupanje od nje, i u dijalektici njegova postojanja uhvatiti poetsku potenciju tog mita, njegovu sposobnost da se pretoči u poeziju. Susret ljudi i stvari, povijesne stvarnosti i njezine nesvjesne ili namjerne transfiguracije: tako u

³⁴ F. Werfel, *op. cit.*, str. 41.

³⁵ H. von Srbik, *Deutsche Einheit. Idee und Wirklichkeit vom Heiligen Reich bis Königgrätz*, München, 1935; isti, *Österreich in der deutschen Geschichte*, München, 1936; isti, *Miteuleuropa. Das Problem und der Versuch seiner Lösung in der deutschen Geschichte*, Weimar, 1937.

svojoj evoluciji izgleda habsburški mit. Evoluciji koja je čvrsto povezana s poviješću carstva, i koju možemo shvatiti samo ako je zadržimo i promatramo u tom tijesnom odnosu s cjelokupnim austrougarskim životom, kao što je, obrnuto, nužno voditi računa o tom procesu mitizacije da bi se shvatilo posljednje stoljeće habsburške povijesti, “te u međuvremenu odumrle, neshvaćene države, koja je u mnogim stvarima, ne dobivši za to priznanje, bila primjerna”, u kojoj je “postojao i tempo, no ne u prevelikoj mjeri”; te zemlje “bijelih, širokih, bogatih cesta iz doba hodnji i brzih poštanskih kočija, koje su se u svim smjerovima proširile poput rijeka reda i poretka, poput vrpce od svijetle vojničke dvonitke i obgrlile druge zemlje papirnato bijelom rukom uprave”. Te zemlje u kojoj “su bila slovačka sela gdje se dim iz kamina uzdizao kao iz raširenih nozdri”, koja je “genij i težnju genijalnim djelima kod privatnih osoba, kojima tu privilegiju nije dao visoki rođ ili državni nalog, doživljavala [...] kao nedolično ponašanje i razmetljivost”, u kojoj se “jedino smatralo genija nametljivcem, ali nikada, kao drugdje, nametljivca genijem”. Tog carstva koje je “prema ustavu [...] bilo liberalno, no njime se upravljalo crkveno”, u kojem se “vladalo [...] crkveno, no živjelo se slobodoumno”, u kojem je “postojao i parlament, koji se svojom slobodom koristio u tolikoj mjeri da je obično bio zatvoren”.

Zemlje, naposljetku, koja je, “usprkos svemu što govori protiv toga, [...] možda bila zemlja za genije; i možda je upravo zato propala”.³⁶

Naša je zadaća upravo proučiti mit o zemlji genija i sve ono što naoko ukazuje na suprotno.

³⁶ R. Musil, *op. cit.*, sv. I, str. 36, 37, 39 [40, 41, 42, 44].